

УДК 58 (477.46) (092)

Т. В. МАМЧУР

Уманський національний університет садівництва
вул. Інститутська, 1, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300
udau@udau.edu.ua, mamchur-tv@ukr.net

ІСТОРИЧНА ГЕРБАРНА КОЛЕКЦІЯ В. М. ЧЕРНЯЄВА В ГЕРБАРІЇ (УМ)

У статті охарактеризовано вклад відомого українського вченого Василя Матвійовича Черняєва у науку ботаніку та розвиток гербарної справи. Наведено біографічні дані.

Серед фондів гербарію (УМ) учнів Уманського училища землеробства та садівництва (правонаступник Уманський національний університет садівництва) відмічено цінну історичну колекцію ексикат Herbarium Florae Rossicae (1897–1907 рр., 1920 гербарних зразків (г. з.)). Встановлено, що у серійних випусках колекції ексикат були учні училища, які представили флору Уманщини (Київська губ.). Також є збори ексикат відомого німецького флориста, колекціонера ліхенолога, міколога та бріолога L. G. Rabenhosta (181 г.з., датовані 1801, 1803 рр.) та В. М. Черняєва (29 г.з., 1860, 1864 рр.). Опрацьовані збори дендрофлори В. М. Черняєва представлені десятьма родинами відділу Angiosperms: Anacardiaceae, Betulaceae, Cornaceae, Fagaceae, Moraceae, Rhamnaceae, Rosaceae, Salicaceae, Sapindaceae. Серед них відмічено види *Morus alba* L., *Quercus robur* L., *Rhamnus cathartica* L., які належать до рослин з лікарськими властивостями (Нб. medic. Hipp. Cerniaew).

За архівними матеріалами музею університету та раритетними стародруками бібліотеки встановлено, що збережена історична колекція входила до складу «Основний гербарій Уманського училища землеробства і садівництва» та слугувала матеріалом у підготовці фахівців садівників з вивчення дисципліни Ботаніка, Декоративне садівництво.

Досліджено історичні віхи наукового життя відомого науковця, який у період роботи створив ботанічні курси, завідував ботанічним садом Харківського університету та вдосконалював започатковану гербарну справу. Його гербарні збори, які нині зберігаються у гербарних установах (CWU, KW, MSUD) було закуплено в навчальні заклади або ж ймовірно дарунок природодослідника.

У гербарних зборах В. М. Черняєва за опрацьованими етикетками, не вказано місце зростання рослин, а лише роки, таксони та прізвище колектора. Тому слід

вважати, що збори зорієнтовані на дослідження флори околиць Харківщини (1860, 1864 роки), у період виходу на заслужений відпочинок.

Таксономічну приналежність гербарних зборів упорядковано за абетковим порядком таксонів і перевірено за сучасною ботанічною номенклатурою «World Flora Online», оскільки деякі назви мають синоніми, або ж відсутні, і на даний час не мають офіційного визнання. Створено первинну базу даних, присвоєно інвентаризаційний номер, засвідчено аркуші розробленим штампелем із назвою (Науковий гербарій Уманського національного університету садівництва-Scientific Herbarium Uman National University of Horticulture (UM)), зареєстровано в 2016 р. у міжнародній базі даних Index Herbariorum (New York).

Тому, науковий гербарій Уманського національного університету садівництва (UM) з його історичними колекціями заслуговує на увагу та може по праву зайняти місце серед провідних гербаріїв України.

Ключові слова: В. М. Черняєв, гербарні зразки, іменні колекції, дендрофлора, лікарські рослини, гербарій (UM)

Вступ. Василь Матвійович Черняєв (1794–1871), ботанік, дослідник флори України, професор Харківського університету. Його талановитість як природодослідника була відмічена ще з юних років навчання в університеті. Своє подальше життя він пов'язав з викладацькою та лікарською діяльністю. Так, у 1820 р. його було затверджено у званні лікаря, також він працював проректором при кафедрі нормальної анатомії медичного факультету Харківського університету.

Навесні він здійснював ботанічні експедиції середніми і південними широтами тодішньої Російської імперії для вивчення флори і збору гербарію, працював з відомим ботаніком Ф. Біберштейном, брав участь у складанні третього тому Таврійсько-кавказької флори. Підвищував свій фаховий рівень закордоном у Богемії та Австрії (1821–1825) вивчаючи гербарії професорів Вільденова і Жакена. Слухав лекції у Парижі найвизначніших дослідників природи – Жюссє, Кюв'є, Дюмеріль, Жоффруа Сент-Ілера, Ламарка. Багато часу присвячував вивченню великої колекції рослин Ботанічного королівського саду в Парижі (фр. Jardin des plantes). У Берлінському університеті слухав лекції з ботаніки та зоології (1824) [1].

У період роботи створив ботанічні курси, мав однодумців та учнів, завідував ботанічним садом Харківського університету, всіляко вдосконалював,

започатковану гербарну справу, яка і на сьогодні історично зберігає та примножує його цінні збори у фондах (CWU). В. М. Черняєва згадують як відмінного лектора, пояснював доступно і просто складні наукові питання, демонстрував живий природний матеріал та здійснював численні екскурсії в природу. Студенти любили професора за простоту, товарицькість, та живий веселий характер.

Матеріали та методи дослідження. Було проаналізовано біографічні матеріали відомого українського ботаніка Василя Матвійовича Черняєва, його іменну колекцію у фондах історичного гербарію УНУС (UM). Опрацьовано назви за сучасною ботанічною номенклатурою (World Flora Online) [6]. Метою даної публікації насамперед було висвітлити віднайдену історичну колекцію рослин (в ботанічній (бінарній) номенклатурі зі скороченням «Czern.») серед них в т.ч. лікарських «Herb. medic».

Результати дослідження та їх обговорення. Флористичні експедиції з вивчення рослин України В. М. Черняєв здійснював упродовж тривалої роботи та й після звільнення з університету (1859), при цьому зібравши численні гербарні колекції. У гербарій (CWU) є рослини: Європи, Азії та інших зарубіжних країн; Європейської та Азіатської частин Російської імперії; України і прилеглих до неї місцевостей. Збори флори України понад 1 700 видів (у тому числі 17 нових) рослин на сьогодні зберігаються в Інституті ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України (KW) [3].

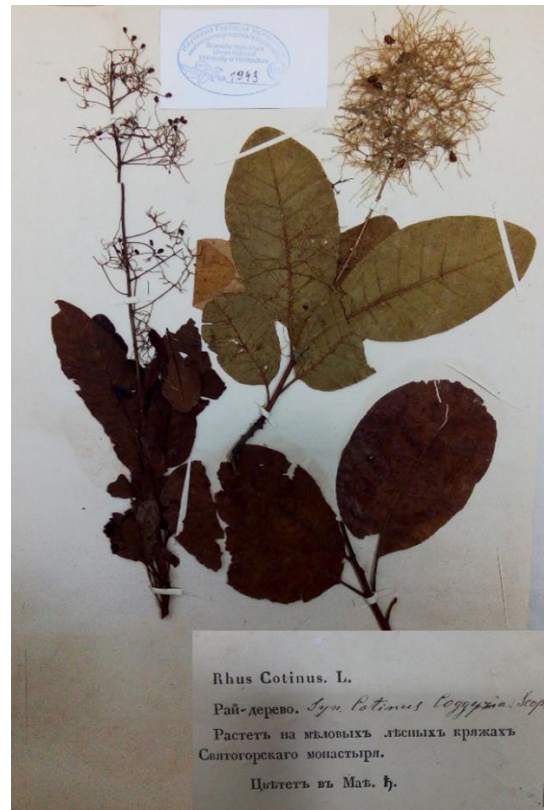
Опрацьовані гербарні зразки мають лише стислі описи, проте, незважаючи на це, його працею «Конспект растений, дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова и на Украине» користуються фахівці дотепер, як довідником у вивченні цієї флори.

У науковому гербарії (UM) за етикетками опрацьовано ексикати В. М. Черняєва у невеликій кількості (29 г.з.), які представлено деревними породами (рис. 1.). Серед них відмічено *Morus alba* L., *Quercus robur* L., *Rhamnus cathartica* L. (Hb. medic. Hipp. Czerniaew), тобто лікарські рослини (рис.). Гербарні

зразки останнього були розміщені на аркушах паперу формату 22,3×25,7 см. Опрацювання колекції було здійснено першим куратором гербарію Т. О. Кравець у 2013–2014 рр. і відмічено «Notae criticae».

Morus alba L.

Cotinus coggynia Scop.

Рис. 1. Гербарні етикетки гербарних зборів В.М. Черняєва.

У 2015 р. куратором Т. В. Мамчур було створено каталог колекторів гербарію, що дозволило виділити в окремі одиниці ряд раритетів, зокрема ексікати «Herbarium Florae Rossica», іменні збори М. С. Турчанінова, В. М. Черняєва, Й. К. Пачоського, Ю. Р. Ланцького та ін. [2, 4].

Історичний період існування «Основного гербария Уманского училища земледелия и садоводства» (правонаступник Уманський національний університет садівництва) описував директор училища М. Е. Сафронов, де відмітив, що гербарій слугував учням училища наочним матеріалом [5]. Тому, хранитель гербарію завідувач кафедрою ботаніки В. А. Гаврилюк (у період 1979–1997 рр.) розуміючи

його історичну цінність, слідкував за його збереженням і заборонив використовувати у навчальному процесі.

Перелік рослин іменної колекції гербарію В. М. Черняєва

Angiosperms

Moraceae

***Morus alba* L.**

(UM 1923¹) [Шелковица, Тутовина. Растет дико на Кавказе. Разводится в средней и южной России. Цветет в мае. Fructus Mori. №131. Hb. medic². Hipp. Cerniaëw]

Adoxaceae

***Sambucus nigra* L.**

(UM 1924) [Бузина. Растет около жильев, по черным сам и в садах. Цветет мае и июнь.]

***Viburnum opulus* L.**

(UM 1951) [Калина. Растет везде по черным лесам, особенно по луговым местам и заливам. Цветет в мае.]

Betulaceae

***Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.**

(UM 1926) [*Alnus glutinosa* Willd. Ольха. Растет по мокрым лугам. Цветет в марте и апреле. 1860. Hb. Hipp. Czernw.]

***Betula pubescens* Ehrh.**

(UM 1926) [*Betula alba* L. Обыкн. Береза. Растет по черным и смешанным лесам. Цветет в мае. 1860. Hb. Hipp. Czernw.]

***Betula pubescens* Ehrh.**

(UM 1927) [Кучерявая береза. Растет по чернолесью. Цветет в апреле. 1860. Hb. В. М. Czernw.]

¹ Інвентарний номер

² Відмічено, що лікарська рослина.

***Corylus avellana* L.**

(UM 1928) [Лещина, орешник. Растет по черным лесам. Цветет в марте и апреле. 1860. Нб. В. М. Czernw.]

Fagaceae

***Quercus robur* L.**

(UM 1929) [Дуб. Господствующее дерево по черным и смешанным лесам, в средней и южной России. Цветет в мае и июнь. Cortex et glandes Quercus. №126. Нб. medic. Hipp. Czerniaëw.]

***Quercus robur* L.**

(UM 1930) [Дуб. Растет по черным и смешанным лесам. Цветет в мае и июне. 1860. Нб. В. М. Czernw.]

Sapindaceae

***Acer campestre* L.**

(UM 1931) [Паклен. Растет по черным лесам. Цветет в апреле.]

***Acer platanoides* L.**

(UM 1932) [Клен. Растет по черным лесам. Цветет в апреле.]

Rosaceae

***Crataegus monogyna* Jacq.**

(UM 1934) [Глод, Боярышник. Растет везде по окраинам лесов, срубам и лесным прогалинам цветет в мае. Notae criticae. Б. гладкопестичный. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

***Prunus cerasus* L.**

(UM 1935) [Вишня. Везде в садах сама собой размножается. Цветет в мае. 1864. Herb. Hipp. Czernw.]

***Prunus brigantina* Vill.**

(UM 1936) [*Prunus chamaecerasus* Jaacq. Степная вишня. Растет по цельным степям и около лесов. Цветет в мае. Notae criticae. *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woron. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

***Prunus domestica* L.**

(UM 1937) [Слива. Разводится в садах и сама собой размножается от корня. Цветет в мае. 1964. Herb. Hipp. Czernw.]

***Prunus padus* L.**

(UM 1938) [Черемуха. Растет по черным, холодным и сырým лесам всей России. Цветет в мае. Cortex et flores Pruni Padi. Hb. Medic. Hipp. Czernw. Notae criticae. *P. avium* Mill. Ч. обыкновенная. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

***Prunus tenella* Batsch.**

(UM 1933) [*Amygdalus nana* L. Степной миндальник. Растет по цельным степям. Цветет в конце апреля и начале мая.]

Rhamnaceae

***Rhamnus cathartica* L.**

(UM 1939) [Жестер. Растет по черным лесам всей России. Цветет в мае. №23. Bassae spinae Cervinae. Hb. medic. Hipp. Czerniaew. Notae criticae. Ж. проносной. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

***Rhamnus cathartica* L.**

(UM 1940) [Жестер. Растет по черным лесам всей России цветет в мае. Bassae spinae Cervinae. №23. Hb. medic. Hipp. Czerniaew. Notae criticae. *Rhamnus cathartica* L. Ж. проносной. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

***Frangula alnus* Mill.**

(UM 1941) [*Rhamnus frangula* L. Крушина. Растет в черных лесах. Цветет в мае. Notae criticae. *Frangula alnus* Mill. К. ламка. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

***Frangula alnus* Mill.**

(UM 1942) [*Rhamnus frangula* L. Крушина. Растет в черных лесах. Цветет в мае. Notae criticae. *Frangula alnus* Mill. Крушина ламка. Det. Кравець Т. О., 2013 p.]

Anacardiaceae

***Cotinus coggygia* Scop.**

(UM 1943) [*Rhus cotinus* L. Рай-дерево. syn. *Cotinus coggyria* Scop.³ Растет на меловых лесных кряжах святогорского монастыря. Цветет в мае.]

Cornaceae

***Cornus sanguinea* L.**

(UM 1944) [Свидина. Растет по черным лесам. Цветет в мае.]

Salicaceae

***Populus tremula* L.**

(UM 1945) [Осина. Растет по черным лесам. Цветет в апреле. 1860. Нб. В. М. Czernw.]

***Salix caprea* L.**

(UM 1948) [Ива. Растет по черным лесам. Цветет в апреле. 1860. Нб. В.М. Czernw.]

***Salix cinerea* L.**

(UM 1949) [Чернолозь. Растет мокрым местам цветет в марте и апреле. 1860. Нб. В. М. Czernw.]

***Salix* × *fragilis* L.**

(UM 1947) [*Salix fragilis* L. Вербa. Растет по лугам и около жильев. Цветет в апреле и мае. 1860. Нб. В. М. Czernw.]

***Salix triandra* L.**

(UM 1946) [*Salix amygdalina* L. Тала, Белотал. Растет по лугам и около жильев. Цветет в апреле и мае. 1860. Нб. В. М. Czernw.]

***Salix viminalis* L.**

(UM 1950) [Лоза. Растет по берегам реки Дона. Цветет в мае. 1860. Нб. В. М. Czernw. Notae criticae. Ива прутевидная, белотая. Det. Кравець Т. О., 2013 р.]

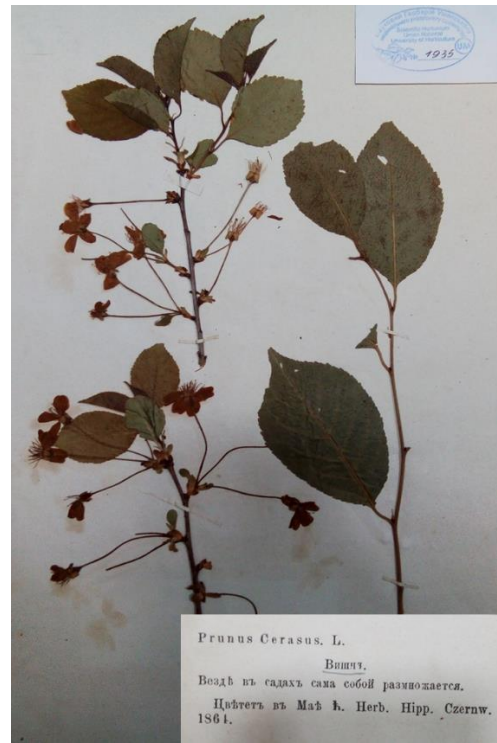
Гербарні зразки представлено 10 родинами відділу Angiosperms: Anacardiaceae, Betulaceae, Cornaceae, Fagaceae, Moraceae, Rhamnaceae, Rosaceae, Salicaceae, Sapindaceae. На етикетках, які видруковані типографським способом

³ Назва авторського рукопису

іноді зустрічається рік збору (*Salix cinerea* L. 1860; *Prunus cerasus* L., 1964, рис. 2.). Тобто уже з виходом на заслужений відпочинок науковець продовжував свою улюблену справу – досліджувати флору, формувати гербарні колекції.

Salix caprea L., 1960 р.

Prunus cerasus L., 1964 р.

Рис. 2. Гербарні зразки В. М. Черняєва.

На жаль, колектор не вказував даних про місцезнаходження рослин у представленій колекції. Для більш детального та поглибленого дослідження гербарних зразків слід звернути увагу на оприлюднені В. М. Черняєвим його наукові праці. Чи була ним виокремлена колекція лікарських рослин, а згодом розпорошена також потребує детальних досліджень.

Частина проаналізованої іменної колекції та збори під час аналізу життєвого та творчого шляху відомого науковця В. М. Черняєва характеризує наявність її в Уманському училищі та більшість збережено у гербарії Києва (KW) та Харкові (CWU). Опрацьовані гербарні зразки дозволить доповнити цей перелік і гербарієм УНУС (UM).

Висновки. Нами під час опрацювання історичних колекцій фондів гербарію (UM) виявлено невелику кількість зборів відомого українського ботаніка, лікаря В. М. Черняєва. Наявні 29 г.з. належать виключно до деревних порід.

Виявлені у складі історичного гербарію УНУС (UM) збори В. М. Черняєва було опрацьовано та виокремлено в іменну колекцію, що дозволяє поповнити інформаційну базу відомостями щодо наявності цінних колекцій в Україні.

У 2016 р. він був зареєстрований у світовій базі Index Herbariorum (New York) та присвоєно ідентифікатор (акронім) UM та доступний для вітчизняних науковців і зарубіжжя.

References

1. Chernyaev Vasyl Matviyovych. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/> (accessed 25.01.2022).

2. Chorna G. A., Mamchur T. V. Herbarium meeting of introducers, made by J. K. Pachosky in the Uman Tsaritsyn Garden (1885–1886). Collection of scientific works "Indigenous and introduced plants". Uman: NDP "Sofiyivka" NASU, 2018. Issue. 14. P. 95–104.

3. Herbariums of Ukraine. Index Herbariorum Ucrainicum. / Editor compiler PhD N. M. Shiyan. Kyiv, 2011. P. 316–322.

4. Kravets T. O., Mamchur T. V., Chorna G. A. Exicates Herbarium Florae Rossicae historical herbarium of Uman School of Agriculture and Horticulture. Bulletin of KhNU named after V. N. Karazin. Biology series. Kharkiv, 2015. Issue № 25. P. 72–76.

5. Uman School of Horticulture and Agriculture / [comp. director of the school M. E Safronov with the participation of teachers and heads of individual industries]. St. Petersburg, 1910. P. 37.

6. The World Flora Online «World Flora Online». URL: <http://www.worldfloraonline.org/> (accessed 25.01.2022).

Tatiana V. Mamchur

Uman National University of Horticulture, Uman, Cherkasy region, Ukraine

**HISTORICAL HERBAL COLLECTION OF V. M. CHERNYAYEV
IN HERBARIUM (UM)**

The article describes the contribution of the famous Ukrainian scientist Vasyl Matviyovych Chernyaev to the science of botany and the development of herbarium. Biographical data are given.

Among the funds of Herbarium (UM) of the students of Uman School of Agriculture and Horticulture (the successor is Uman National University of Horticulture) is a valuable historical collection of exicates Herbarium Florae Rossicae (1897–1907). It was established that the collection of exicates includes 1920 herbarium specimens (h. s.), the students of the school were included in the serial issues and they presented the flora of Uman region (Kyiv prov.). There is also a collection of excerpts the famous German florist, collector lichenologist, mycologist and bryologist L. G. Rabenhosta (181 h. s., dated 1801, 1803) and V. M. Chernyaev (29 h. s., 1860, 1864). The processed collections of dendroflora from V. M Chernyaev are represented by ten families of the Angiosperms division: Anacardiaceae, Betulaceae, Cornaceae, Fagaceae, Moraceae, Rhamnaceae, Rosaceae, Salicaceae, Sapindaceae. Among them are species *Morus alba* L., *Quercus robur* L., *Rhamnus cathartica* L., which belong to plants with medicinal properties (Hb. medic. Hipp. Cerniaew).

According to the archival materials of the University Museum and rare old prints of the library, it has been established that the preserved historical collection was a part of "The Main Herbarium of Uman School of Agriculture and Horticulture" and served as material in training of gardeners to study Botany and Ornamental Gardening.

The historical milestones of the scientific life of the famous scientist, who created botanical courses during the period of his work, was the head of the botanical garden of

Kharkiv University and improved the herbarium, were studied. His herbarium collections, which is now stored in herbarium institutions (CWU, KW, MSUD), were purchased to the educational institutions or, probably, they were a gift from a naturalist.

In the herbarium collections of V. M. Chernyaev, according to the processed labels, the place of plant growth is not indicated, but only the years, taxa and the name of the collector. Therefore, it should be assumed that the collection is focused on study of the flora of Kharkiv region (1860, 1864) during the period of retirement.

The taxonomic affiliation of herbarium collections is arranged in alphabetical order of taxa and checked according to the modern botanical nomenclature "World Flora Online", as some names are synonymous or absent, and currently have no official recognition. The primary database was created, the inventory number was assigned, the sheets were certified with a stamp with the title (Scientific Herbarium of Uman National University of Horticulture (UM), registered in 2016 in the international database Index Herbariorum (New York).

Therefore, the scientific herbarium of Uman National University of Horticulture (UM) with its historical collections deserves the attention and can rightfully take a place among the leading herbariums of Ukraine.

Key words: V. M. Chernyaev, herbarium specimens, nominal collections, dendroflora, medicinal plants, herbarium (UM).